

DR. ZELENA ANDRÁS

A kollektív gyász lélektana az iskolai közösségben

Összefoglalás ♦ *A 18 éven aluliak sérelmére elkövetett, életellenes bűncselekmények során a családtagok mellett az iskola- és osztálytársak közösségi gyásza is megjelenik. A kortársak gyászfeldolgozása során kimutatható a halál társadalmi tabuja és stigmatizáltsága, valamint a gyással kapcsolatban tapasztalható általános elhárító mechanizmusok jelenléte is. A szakmai és gyakorlati tapasztalatokat összegző tanulmány arra tesz kísérletet, hogyan lehet segíteni a kortársukat elvesztő kiskorúakat e rendkívüli traumát követő életszakaszban, s a hazai gyakorlat miképpen teremt erre lehetőséget, mi a segítő lehetőségek jelenleg hozzáférhető struktúrája.*

kulcsszavak: gyász, iskola, mentálhigiéné, stigmatizált gyász

School processing of child murder, the psychology of collective grief

Summary ♦ *When crimes against life are committed against persons under the age of 18, in addition to family members, the communal grief of school and classmates also appears in the local society. During the grief processing of contemporaries, the social taboo and stigmatization of death can be detected, as well as the presence of general coping mechanisms associated with grief. In this study summarizing today's professional and practical experiences, how, according to what practices, it is possible to help minors who lose their age in this period of life following an extraordinary trauma, and how domestic practice creates opportunities for this, what is the currently available structure of assistance opportunities.*

keywords: grief, school, mental health, stigmatization

Bevezetés

A 18 éven aluliak sérelmére elkövetett erőszakos vagy életellenes cselekményeket a közvélemény, a teljes magyar társadalom rendkívüli érdeklődéssel és kitüntetett médiafigyelemmel kíséri, s az áldozatok iskolai közösségének bevonódása is kimutatható. Kiváltképp igaz ez akkor, ha az elkövető az áldozat(ok) családtagja, kirívó esetben szülője. A téma mitológiai gyökereivel kapcsolatban Bán Katalin elemző tanulmányában ekként summázza Médeia, a gyermekgyilkos asszony antik mítoszának lélektani, motivációt kutató értelmezését: „*az ókori görög világban több gondolkodó, író, költő értelmezte az asszony lelkében dúló destruktív érzelmi folyamatokat, s használta fel Médeia esetét legtöbbször exemplumszerűen saját nézetei alátámasztására.*” (Bán 2017. 49.) A mitológiai gyermekgyilkosságok citálását követően Dömötör Sándor 1930-as cikkében már szociografikus és kriminológiai magyarázatokkal írja le az 1800-as évek végének gyermekgyilkossági körülményeit: „*A kriminálisták kimutatása szerint gyermekgyilkosságokat többnyire korlátolt, ügyetlen vidéki leányok követnek el, s indító okuk vagy a szeméremérzet, vagy a hipokrita erkölcsi felfogástól való félelem. ... Magyarországon évek hosszú során keresztül 50-70 között váltakozott a gyermekgyilkosok száma, akik közül 5-15 volt budapesti. Az 1895. év statisztikája szerint 72 gyermekgyilkosság történt, ...*” (Dömötör, 1930: 294). Összehasonlításként: az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) adatai szerint 2002 és 2012 között összesen 308 esetben öltek meg gyermekkorúakat (14. életévüket be nem töltötteket) Magyarországon.¹ A gyilkosság tabujával kapcsolatos kutatásait Halmai Tamás összegzi, ő a pszichotikus személyek és szerhasználók hajlamosító szerepét hangsúlyozza az elkövetői magatartás hátterében. (Halmai, 2011)

Amikor kiskorú személy válik áldozattá, akkor a személyes ismeretségből, családi és a szülők munkahelyi kapcsolatából álló gyászolói kör mellett az iskolatársak is belépnek a gyászfolyamatba. Az iskolai környezetben hangsúlyos a tanári szerepkör egyértelmű fókusz, a pedagógus alapkompenciája e gyászfolyamat jelzésében elkerülhetetlen. (Száts-Novák és mtsa, 2019) Kutatásaink során úgy találtuk, hogy az újmédia felületein is megjelenő, gyermekgyilkossággal kapcsolatos híryanagok azonnal közösségi veszteségélménnyé válnak. A statisztikák szerint a hír 90 perc alatt körbe ér a médiafelületek jelentős részén, az ezt követő hírversenyben már csak a szakértői megszólások és elemzések, a hírháttér, hírmagyarázat műfajú anyagok jutnak el a magas elérés-számig. Mivel a lineáris csatornához képest az újmédia (web3.0) felületein már lehetőség van a társak közötti visszacsatolásra és

¹ <http://ugyeszseg.hu/statisztikai-adatok/> (elérés: 2023.03.08.)

válaszreakció(k)ra is, így elmosódik a határ a személyes és a nyilvános kommunikáció, valamint a tömeg- és interperszonális kommunikáció között. (McQuail 2003)

Rendkívüli erős egyéni és csoportos bevonódást, sokszor háritó mechanizmusokat, egyéni és kollektív gyásztraumát figyelhetünk meg a gyermekgyilkosságban áldozatul esett gyermekek iskolai közösségében. A narratív pszichológiai vizsgálati módszerek hatékonyan alkalmazhatók, melyek során az érintettek elbeszéléseit elemző szakemberek a kutatásba bevont személyek verbális adatközlésének tartalomelemzésével jelölik meg a gyászmunka elakadásának vagy a segítő lehetőségek háritásának okát. Klinikai vizsgálatok és nemzetközi esetmegbeszélő team-ek megállapításait elemezve (László, 2005) arra a következtetésre jutunk, hogy pszichiátriai kórképpel, klinikai környezetben kezelt betegek trauma- vagy elakadás-naplója akkor vezetett állapotjavuláshoz, amikor a közlő történetbe foglalta a traumatikus élményt: időrendbe, logikus oksági kapcsolatot felállítva, s a tanulságot és következményeket összegző szöveget alkotva. A történet, narratíva elbeszélője fámaelbeszélő (Jancsák, 2022) szerepben van jelen, azaz, aki megosztja a történetet, a saját személyes befogadási aktusával és értelmezésével adja tovább, hiába hogy önmaga történetét veti papírra, gépeli képernyőre. Kiegészítve a narratív pszichológiai eljárás bemutatását a kollektív emlékezet rekonstrukció folyamatával, ami a „*múltból csak azt őrzik meg, amit az adott csoport az adott vonatkozási keretek között képes rekonstruálni*” (Pászka 2009; 292), azt találjuk, hogy a generációk közti információ- és tudásanyag átörökítése is narratív eszközökkel történik. A veszteségélmény jelentéskonstruálása pedig valóban narratívák egymásutánisága, s azok folyamatos szakmai értelmezésének eredményeképpen jön létre.

A narratív pszichológia nem csupán az én- és a csoportelbeszéléseket, hanem azok nyelvi és strukturális tulajdonságait is összeveti az elbeszélő identitásával, pszichológiai státuszával (Fülöp és mtsai, 2014). Így traumatikus élmények és komplikált gyász esetén a narratív pszichológia alkalmazhatósága rendkívüli potenciállal rendelkezik: akár a traumatizáltság oldódhat, elemző módszerek segítségével feltárhatóak a góccok, és a segítő munkába integrálható a narratív pszichológia vizsgálati rendszere.

A pszichés támogatás lehetőségei az iskolában

Milyen segítő lehetőségek adódnak a gyermekgyilkosságok kapcsán az áldozatok iskolatársai, sporttársai és barátai, valamint pedagógusai számára? A kollektív gyásztraumát átélt gyászolókkal leginkább az iskolapszichológiai munka során találkoznak a szakemberek, s a pedagógus munkakörben dolgozó felnőttek érzékenysége is rendkívül magas az efféle brutális erőszakos cselekmények kapcsán. A közösségi emlékezés pozitív hatásáról és a Polcz Alaine-

i halálrítusokról Kárpáty Ágnes a következőket írja: „*Veszteségeink feldolgozásában a halál elfogadását segítő szocializáció mellett fontosak a veszteségélmény megosztásának lehetőségei is a rítusok, hagyományok, a közös emlékezés által. A gyász közösségi megélésének, az itt maradtak találkozásának igen fontos lelki integratív funkciói vannak, hiszen a halál nem „csak” az egyéni, hanem a társas lét „szövetében” is szakadást, sebet okoz. E „seb” pedig a feldolgozás egyéni folyamataiból mintegy társadalmi intézményt hoz létre azáltal, hogy előírja, milyen cselekvésformák, milyen alkalmakkor és meddig szükségesek ahhoz, hogy e sérülés begyógyuljon*”. (Kárpáty, 2022:91.) Jellemző tehát, hogy a közvetlen környezet és a tágabb értelemben vett, az áldozatok másodlagos szocializációja közegében hogyan dolgozzák fel a gyásztraumát. A gyermekgyilkosságok kapcsán a komplikált gyász (Wolfelt, 1991) fogalmát is használjuk. Számos hazai és nemzetközi kutató árnyalta, gazdagította e fogalomkör használatát, *Az akut gyász tünettana és kezelése* (Lindemann, 1944) című írásában a szerző foglalta össze a gyászfolyamat állomásait, s használta a gyászmunka (Lindemann, 1944: 141) megnevezést, mellyel a az iskolatársaknak valóban dolgozniuk kell szakember támogató közreműködésével, olykor mediációjával, hiszen számos pszichoszomatikus tünet háttérben sejlík fel a fel nem dolgozott gyász lehetősége. Kiss Kitty leírja a veszteség tagadásának jelenlétét, az érzelmek tagadási vagy kifejezési képtelenségét is mint tünetet, amellyel számos bajtársát elvesztett rendvédelmi dolgozónál is találkozhatunk. (Kiss, 2003)

A tünetek között megjelenhet az alvás változása, valóságérzékelési zavar, depresszió, önsértő fantáziák vagy tevékenységek a generalizált szorongást oldandó gesztusként, ugyanis a feldolgozatlan gyásztehernél a veszteség fájdalma úgy hatalmasodik el az egyénben, hogy az konstans fájdalommmá válik. A nemzetközi szakirodalom ezen elfojtott tartalmak folyamatos felszínre törését acting out-ként definiálja (Stern, 2016), melynek során a gyászolóban minden tiltakozása ellenére egyre inkább tudatosul, hogy elvesztette barátját, iskola- vagy osztálytársát. Rendkívül fontos a pszichológus vagy mentálhigiénés munkatárs csapatba integrálása, hiszen a gyászoló gyermekek és pedagógusaik személyes vagy akár online, anonim segítségkérései igénye is megjelenik. Az oktatási intézmények szakpszichológusi ellátottsága szenzitív adat, ám jó gyakorlatként, mind nagyobb teret kap az egyházi segítők jelenléte és létjogosultsága is, ahol felekezeti hovatartozástól függetlenül, olykor több felekezet lelki segítője is fogadóórai idősavot és helyiséget kap, és akiket egyre többen keresnek fel.

Komplex kérdés a segítő szakemberek munkájában, hogy megtalálják azt az időt, amikor a veszteséget átélt gyermekek és pedagógusok készen állnak az akár egyéni, akár csoportos segítségnyújtás igénybevételére, rögzítve azt, hogy ez kiskorúak esetében a szabályok szerint csak gondviselőjük jóváhagyásával és beleegyezésével történhet. Létezik egy inkubációs

szakasz, amely szerint a traumatikus esemény bekövetkezte után - egy ideig - meg nem értés tapasztalható, s csak bizonyos lappangási idő után kezdődik meg a trauma feldolgozása, azaz a veszteség visszafordíthatatlansága egy ideig nem érződik a közösségben. A gyászoló személyek e jelenséget praxismunkám során sokszor álommetaforaként írták le: mintha egy rossz álom részesei lennének, s azt remélik, hogy az álmuknak vége szakad, s felébrednek. Cathy Caruth az „awakening” (Caruth, Esch, 1995) kifejezést használja annak modellezésére, hogy milyen módon támad fel a traumatapasztalat újra és újra az elmében, azaz a flashback-ek rémálmokban, szomatikus tünetek megjelenésében öltenek testet abban a személyben, aki szemtanúja volt valamilyen életelleni bűncselekménynek.

Az egyéni segítő beszélgetés és csoportfoglalkozás előnyeinek, módszertanának megkülönböztetése élénken tárgyalt kérdés, Szűts Zoltán pedig az interaktív tanulási környezet fontosságára hívja fel a figyelmet, ami jól illeszthető az iskolai praxismunkához is, ugyanis az interaktivitás feszültségoldó funkcióval bír. (Szűts, 2014) Az iskolai gyászfeldolgozó csoportok szervezése rendkívül terhelt a kortársi stigmatizációtól való félelemmel, azaz a segítségkérés mások általi negatív megítélésével. Ha pedig létre is jön az iskoláskorúakból álló csoport, figyelniük kell a helyszín kiválasztására, hiszen a medikális környezet hátráltat és távolmaradást generál. Míg a pedagógusok csoportban való részvétele a fiatalabb gyermekeknél segíthet a veszteségfeldolgozó munkában, addig a felső tagozatos vagy idősebb gyerekek esetében inkább gátat jelent, semmint segítő gesztust. Nehéz és koncentrációt igénylő folyamat a csoportdinamika ívét fenntartó foglalkozást tartani úgy, hogy eltérő egyéni gyászhabitusúkkal rendelkezők alkotják a csoportot. A gyászhabitus nagyban függ attól, hogy a gyerekek családjában hogyan áll a gyászhoz pl. vitték-e a gyereket temetésekre, beszélgettek-e otthon előzetesen a halálról, tehát hogyan szocializálódtak a gyerekek a halállal, gyásszal kapcsolatban. Komplexebbnek tűnő gyásztrauma esetén klinikai szakpszichológusok és gyászterapeuták vagy pszichiáter szakorvosok foglalkoznak a gyászolókkal, de a kompetenciahatárok betartására különös hangsúlyt kell fektetni! *A pszichoterápiás módszerek szakmai protokolljának szövege*² például tartalmazza az ülések és konzultációk ideális időkeretét, melyet 60 percben jelöli meg, s csak néhány speciális kritérium esetében ajánlja a dupla vagy tripla ülések tartását.

Mivel sajnos a honi gyakorlatban ritkán alkalmazzák az irodalomterápiát a gyászfeldolgozásban, fontos hangsúlyozni ennek egyéni előnyeit, hiszen egy hátrító gyászoló szívesen végzi akár titokban, a stigmatizációt elkerülve e tevékenységet. A Magyar

² Harmatta, J., Bagotai, T., Kurimay, T., Pintér, G., & Vértes, G. (Szerk.) (2005). *A pszichoterápiás módszerek szakmai protokollja*. Budapest: Klinikai Pszichológiáért Alapítvány.
<https://www.scribd.com/document/243482208/Pszichoterapias-Modszerek-Protokollja>

Irodalomterápiás Társaság honlapján közzétett tartalmak szerint az irodalomterápia jó gyakorlattá válhat azon személyek esetében, akik elutasítják az egyéni vagy csoportos feldolgozást mint segítő folyamatot. „Az irodalomterápia (biblioterápia) művészetterápiás módszer, amely a személyiségfejlődést támogatja, szövegek élményszintű felhasználásával. A biblioterápia alkalmazása egyéni vagy csoportos formában valósulhat meg, segítő szakember vezetésével. ... A szépirodalmi művek gyógyító hatását évszázadok óta szinte minden kultúrában elismerik. A biblioterápia pszichoterápiás irányatként a 19. század óta létezik. Napjainkban a terápiás folyamatban két tevékenységi formát alkalmaznak: a receptív terápia a művek élményszintű, élőszóban történő feldolgozására összpontosít, aktív terápiában pedig a kliensek, páciensek maguk írnak verset, naplót, emlékiratot stb.”³ Gulyás Enikő összegző megállapításokat tesz az irodalomterápia oktatásban hasznosíthatósága mellett a segítő foglalkozásokon való hatékony alkalmazhatóságról is. (Gulyás, 2016)

Néhány szöveg, melynek alkalmazása hatékony lehet:

- A gyógyító halál. Magyar írók novellái az elmúlásról és a gyászról. Palatinus Kiadó, Budapest, 2000
- Élni nélküle. Antológia. Élő Irodalom - Élő Könyv Műhely, 2017. 1. kötet: pp. 256.

Az alábbiak nem irodalomterápiás művek, hanem a témához (gyermekgyász) kapcsolódó szakirodalmi munkák:

- Nagy Mária Ilona. A gyermek és a halál. Budapest: Pont Kiadó; 1997.
- Polcz Alaine: A halál iskolája. Magvető Kiadó, Budapest, 1989
- Polcz Alaine: Együtt az eltávozottal. Jelenkor Kiadó. Pécs, 2005
- Polcz Alaine: Élet és halál titkai. Mit mondjunk a gyermekeknek? Pont Kiadó, Bp, 2001
- Polcz Alaine: Gyászban lenni. Pont Kiadó, Budapest, 2000
- Polcz Alaine. Meghalok én is? A halál és a gyermek. Budapest: Századvég Kiadó; 1993.
- Simkó Csaba: Hogyan segíthetünk a gyermekünknek elfogadni az elfogadhatatlant? Kharón, 2009; 13 (4) 1 - 40.
- Tattelbaum, Judy: Bátorság a gyászhoz. Pont Kiadó. Budapest, 1998

Összegzés

Praxismunkám során az adatközlők jelentős része arról számolt be, hogy a segítségnyújtási lehetőséget a veszteséget követő első néhány napon vagy héten belül mindenképpen elhárította, vagy ha akkor találkozik vele, bizonyosan elhárította volna. Azaz a pedagógusoknak,

³ <http://www.irodalomterapia.hu/> (elérés dátuma: 2023. 03. 04.)

szülőknél, segítő szakembereknek figyelemmel kell lenniük az inkubációs szakaszra, valamint a kezdeti időszakban tapasztalható háritás jelenségére, így a segítő lehetőségekre való figyelemfelhívásnak ismétlődőnek kell lennie. A közösségi gyászban pedig ugyanúgy helye van az emlékezés kereteinek kialakításának, mint az egyéni segítő beszélgetések során. (Zelena, 2017; Kánya, 2022)

IRODALOM

BÁN K. (2017): Médeia, a gyermekgyilkos az antik görög lélekfogalom tükrében. *Studia Litteraria* 56 (1-4) 49-57.

CARUTH, C. (1996): *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. The Johns Hopkins University Press.

CARUTH C., ESCH D. (1995): *Critical encounters: Reference and responsibility in deconstructive writing*. New Jersey, Rutgers University Press, 91-94.

DÖMÖTÖR S. (1930): Gyermekgyilkos nők népballadáinkban. In: *Erdélyi Múzeum*, 35(7-9): 294-298.

FÜLÖP, É., CSERTŐ, I., ILG, B., SZABÓ, ZS., SLUGOSKI, B., LÁSZLÓ, J. (2014): Emotional elaboration of collective traumas in historical narratives, In: Szerk.: Forgas J P, Vincze O, László J. *Social Cognition and Communication*. New York: Psychology Press, 2014. pp. 245-262. (Sydney Symposium for Social Psychology)

GULYÁS E. (2016). Fejlesztő e-biblioterápia. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 62(2), 296-311.

HALMAI T. (2011): Pszichózis, emberölés - és a tabu. *Pszichoterápia*. 20: 161-167.

JANCSÁK CS. (2022): szóbeli közlés, elhangzott: Az MTA SZAB Szociológiai Munkabizottságának ülésén 2022. nov. 14-én.

KÁNYA K. (2022): Margitszigeti Kavicsok - Gyász a közösségi narratívában. *Kharón Thanatológiai Szemle*, 2022. 26(3): 43-53.

KÁRPÁTY Á. (2002): A gyász szociológiája. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. Munkafüzetek 91.

KISS K. (2003): Depresszió és gyászreakció. A tüneti kép összehasonlítása, különös tekintettel a szuicid viselkedésre. PhD-értekezés. Semmelweis University, Budapest..

LÁSZLÓ J. (2005). A narratív pszichológia mint tudomány. *Pszichológia*, 25 (2): 109 -131.

- LINDEMANN, E. (1944): Symptomatology and management of acute grief. *Am. J. Psychiatry*, 101(141) ld. még: ERICH LINDEMANN · Az akut gyász tünettana és kezelése. In: Kharón Thanatológiai Szemle, 1998-1999. 2 évf. tél, 1-10.o.
- MCQUAIL, D. (2003): Public Service Broadcasting: Both Free and Accountable. *Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 10 (3) 13-28.
- PÁSZKA I. (2009). Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó.
- STERN, Sh., B. and Rohner, R. P. (2016): Relations of self-reported maternal acceptance and behavioral control with acting-out aggressive behavior in children diagnosed with ADHD. *Psychological Reports*, 101(3), 675-84.
- SZÜTS-NOVÁK R., SZÜTS Z. (2019): A tanári kompetenciák néhány kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. „A tanítónak nem parancsolni kell tudnia, hanem észrevétlenül kormányoznia” (Imre, 1928, 196.) – Imre Sándor aktualitása. *Különleges Bánásmód* 5(2): 55-62.
- SZÜTS Z. (2014): Egyetem 2.0: Az internetes publikációs paradigma, az interaktív tanulási környezet és a felhasználók által létrehozott tartalom kihívásai a felsőoktatásban. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola (KJF) (2014)
- WOLFELT, A. D. (1991): Toward an understanding of complicated grief: A comprehensive overview. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine*. 8(2).
- ZELENA A. (2017): A komplikált gyász felismerése az orvos szemszögéből. *Orvosi Hetilap* 158(36), 1431-1436.

Dr. Zelena András Ph.D.

egyetemi docens, tanszékvezető

BGE KKK Társadalomtudományi Intézet, Budapest

dr.zelenaa@gmail.com